

Uvod

Neoliberalizem je v zadnjih desetletjih v veliki meri zaznamoval in spremenil svet – verjetno bolj kot katerakoli druga ideološka novost po 2. svetovni vojni. Uspel si je pridobiti vpliv na programe bolj ali manj vseh družbenih akterjev, združenj in strank v tako rekoč vseh državah.

Že zdavnaj je neoliberalno mišljenje prodrlo tudi v naš vsakdan. Tako se marsikaj, kar je sprva videti nepolitično, ob podrobnejši obravnavi izkaže za jasno določeno z neoliberalnimi predstavami. Nanje naletimo, ko načrtujemo izobrazbeno pot. Najdemo jih tako v življenjskih priročnikih kot v ezoteriki. Določajo način, kako se dandanes ukvarjamo s športom in razmišljamo o telesu. Zvezdnitvo delajo za to, kar danes je. Z njimi se soočimo, ko prižgemo tv-sprejemnik ali ko gojimo stike na socialnih omrežjih, kot je Facebook. In ne nazadnje vplivajo na način, kako konzumiramo izdelke in storitve. Neoliberalizem oblikuje naše čutenje, mišljenje in delovanje, našo samopodobo in identiteto

Pričujoča knjiga govori o vsem tem. Pojasni, zakaj se neoliberalizem polašča celotne biti in celotnega mišljenja. Opiše, kako to počne. Osvetli podobo človeka in družbe, ki jo na ta način oblikuje. In pokaže, kakšne posledice vse to prinaša za posameznika/ico in za družbo v celoti.

Knjiga s tem uvaja analizo tistih pojavnih oblik neoliberalizma, ki jih ni mogoče neposredno uvrstiti v velika tematska področja gospodarstva, dela in sociale. Rečeno drugače: pričujoča knjiga v prvi vrsti ne sprašuje po tem, kateri neoliberalni pristopi in ideje danes prevladujejo na trgu dela ter v gospodarski in socialni politiki, temveč po vsakdanjih – domnevno nepolitičnih – mehanizmih, preko katerih te pristope in ideje spoznavamo kot dobre, primerne in brezalternativne.

Knjiga je napisana v prepričanju, da korenita kritika neoliberalizma zahteva veliko več kot zgolj prikaz, da gospodarskopolitično ne deluje, da ima pogubne socialnopolitične posledice ali da vodi k nevzdržni neenakosti prerazdelitve dohodka in premoženj. Neoliberalizem je že zdavnaj postal temelj življenjskih stilov, priznan je in moden. In zato je veliko trdovratnejši od preproste družbene ali gospodarskopolitične ideologije.

Pri objavi te knjige je z idejami, spodbudami in kritikami posredno ali neposredno sodelovalo mnogo ljudi. Je rezultat številnih diskusij s kolegicami in kolegi, s prijateljicami in prijatelji. Za podporo se iskreno zahvaljujem Maji Schoplick, Lei Arnold, Kaiu Eicker-Wolfu, Sebastianu Friedrichu, Johannesu Grabbeju, Hartmutu Kamradeku in Uti Kamradek kot tudi kolegom pri založbi PapyRossa.

Prvo poglavje

Neoliberalizem – kaj je to?

Pojem »neoliberalizem« je kontroverzen: je hkrati politični slogan, analitični pojem za označevanje ideologije oziroma politične smeri in politična zmerljivka. Odvisno od stališča izjavjalca/ke je lahko mišljen pozitivno ali negativno, se ga zavrača ali ne. Da bi razumeli, kako neoliberalno mišljenje danes zaznamuje ljudi in družbe, si je smiselno najprej ogledati zgodovino in vsebine neoliberalizma.

Zgodovina in figure neoliberalizma

Dobesedno neoliberalizem pomeni preprosto »novi« liberalizem. Utemeljen je bil v 1930-ih med spopadanjem z leta 1928 začenjajočo se svetovno gospodarsko krizo – v Nemčiji, še posebej pa v Avstriji, Angliji, Franciji in ZDA. Predtakt mu je dala knjiga *The Good Society* (1937), v kateri avtor, ameriški novinar Walter Lippmann, zahteva prenovno klasičnega liberalizma, ki je po njegovi oceni pogorel v soočenju s krizo. Leta 1938 se je Lippmann na povabilo filozofa Louisa Rougierja odpravil v Pariz, med drugim zato, da bi se udeležil kolokvija k svoji knjigi. Na tem *Colloque Walter Lippmann* že srečamo mnoge od najpomembnejših figur zgodnjega neoliberalizma. Združil jih je skupen cilj: mobilizirati dediščino liberalne misli proti (z njihovega gledišča bolj ali manj podobnim) gospodarskoplanskim ideologijam fašizma, nacizma in komunizma.

A v isti meri tudi upor proti slehernim posegom demokratičnih vlad v delovanje trga: v neoliberalnih očeh bistven vzrok svetovne gospodarske krize ni bil neuspeh trga, temveč neuspeh države in politike.¹

Medtem ko je bil maneverski prostor neoliberalcev med 2. svetovno vojno še omejen, se je njihova dejavnost po koncu vojne kaj hitro spet razmahnila. Leta 1947 je več kot 30 intelektualcev v okviru seminarja, ki se je odvijal v enem od hotelov švicarske vasice Mont Pèlerin, ustanovilo *The Mont Pèlerin Society* (MPS). Pobudnik srečanja je bil socialni filozof in ekonomist Friedrich August von Hayek, na njem pa je prisostvovalo mnogo udeležencev že omenjenega *Colloque Walter Lippmann*, poleg Hayeka še – med drugimi – ekonomist Ludwig von Mises in nemška ekonomista in socialna filozofa Alexander Rüstow in Wilhelm Röpke. Prav tako filozof Karl Popper, nemški ekonomist Walter Eucken in ameriški ekonomist Milton Friedman.

Društvo MPS je postalo središče strateškega omrežja, h kateremu lahko danes štejem številne neoliberalne *think-tanke*, inštitute in katedre po vsem svetu.² Neoliberalizem ima že od vsega začetka strateški značaj: cilj mu ni bil in mu še vedno ni zgolj analiza gospodarstva in družbe. Cilj mu je bil in mu še vedno je vplivati na družbe in ljudi ter jih usmerjati.

Neoliberalizem lahko razumemo kot gospodarsko in družbenopolitično ideologijo in gibanje, katerega cilj je bil in še vedno je uveljavitev tržnogospodarskih mehanizmov urejanja.³ Vendar bi le stežka govorili o zaključeni teoriji neoliberalizma, vse prej gre namreč za različne struje in šole. Na začetku sta bili najpomembnejši *avstrijska šola* okoli Misesa in Hayeka ter *freiburška šola* okoli Euckena in Franza Böhma.⁴ V Nemčiji si je vpliv po 2. svetovni vojni – v teoriji in v politični praksi – pridobil predvsem *ordoliberalizem*. Poleg Euckena in Böhma velja sem prišteti že omenjena Rüstowa in Röpkeja. Naslanjajoč se na misel freiburške šole, je ordoliberalizem v središče svojih preudarkov postavil ekonomsko

1 Ptak 2007; Walpen 2004.

2 Walpen 2004.

3 Ptak 2007, str. 23.

4 Ptak 2005, str. 61.

svobodno delovanje posameznika/ice in konkurence. Kot temeljno politično nalogo razume vzpostavitev in ohranjanje gospodarskega reda, osnovanega na treh bistvenih načelih: prosti trg, pogodbeni svoboda in zasebna lastnina.

Najpomembnejši teoretik avstrijske šole je postal Hayek. Po njegovem se trgi in celotne družbe razvijajo kot »spontane«, nenačrtovane ureditve, ki jih načrtovati sploh ni mogoče. Temelj tega razvoja je neskončno število egoističnih posamičnih odločitev na trgu, ki se ravna po tržnih danostih in lahko – z vidika posameznika/ice – porodijo tako uspeh kot neuspeh.⁵ Družba v te odločitve ne sme posegati. To načelo Hayek pojmuje še strožje kot ordoliberalizem: skeptičen je celo do, denimo, preprečevanja monopolov v okviru državne konkurenčne politike, ki je za ordoliberalizem povsem dopustno.⁶

Ob zori povojnega časa si je znaten in nato vse večji vpliv v zahodnih državah pridobila misel Johna Maynarda Keynesa – *keynesianizem*. Oborožen s podukom gospodarske krize v 1930-ih je Keynes zahteval aktivno gospodarsko, delovno in socialno politiko z državnimi posegi na trg. Neoliberalci so to zavračali. Toda njihov vpliv je bil sprva majhen: vse do sredine 1970-ih se je zlasti v Evropi, tudi v Nemčiji in Avstriji, izoblikovala država blaginje. Trgi – in posledično podjetna dejavnost – so bili regulirani. Družbena neenakost se je znatno zmanjšala in mnogo delojemalcev/alk je lahko uživalo udeležbo v družbeni blaginji. Na družbene težave in krize so se vlade pogosto in vse bolj odzivale z aktivno konjunktorno politiko.

Ob soočenju z določenimi elementi in argumenti te politike je moral v Nemčiji celo ordoliberalizem privoliti v koncesije:⁷ za razliko od Hayeka je namreč ordoliberalistični politični koncept »socialnega tržnega gospodarstva« do neke mere upošteval tudi družbo in socialo. Čeprav njun pomen vse do danes močno niha, je ta vsebinska odprtost

⁵ Hayek 1981b, 1981c, 1983.

⁶ Hayek 1981c, str. 105–124.

⁷ Ptak 2005, str. 67; Ptak 2008.

v zgodnjih 60-ih privedla do izstopa nekaterih ordoliberalcev okoli Röpkeja in Rüstowa iz MPS.⁸

Vendar to ni oviralo zmagoslavja neoliberalizma, ki se je v Nemčiji tu in tam promoviral pod geslom »socialnega tržnega gospodarstva«. Ko je keynesovska država blaginje v 1970-ih zašla v krizo in je upadla stopnja rasti, je nastopila priložnost za protitudarec. V znanosti in tisku so začeli sistematično podpihovati strah pred recesijo, pred domnevno okostenelo državno birokracijo in razvrednotenjem denarja. In kot zdravilo ponudili neoliberalne ukrepe. Piko na i sta dodali – na pobudo neoliberalcev uspešno zahtevani – opustitev Brettonwoodskega sporazuma in posledično liberalizacija prometa kapitala in finančnih trgov.⁹

Politično uresničevanje neoliberalne misli se je okrepilo v 1970-ih, v večjih zahodnih državah pa od 1980-ih naprej. Za prvi brutalni dosežek lahko velja s pomočjo ZDA izveden puč desničarskega generala Augusta Pinocheta v Čilu leta 1973. Pinochet je ubil na tisoče ljudi, še več jih je pobegnilo iz države. Uničil je leve stranke in sindikate ter vzpostavil vojaško diktaturo, v okviru katere je načrtovano uresničeval radikalno neoliberalno gospodarsko in socialno politiko. Na pomoč je poklical tako imenovane *Chicago Boys*: vzdevek mladih neoliberalnih ekonomistov, pretežno izšolanih na Univerzi v Chicagu (ZDA). Ključne vloge niso imeli zgolj v Čilu, vedno znova jih namreč srečamo – vse od 1960-ih – tudi v drugih desnih vojaških diktaturah – v Argentini, Braziliji, Urugvaju in Indoneziji.¹⁰

Na Univerzi v Chicagu se je, opirajoč na tradicijo avstrijske šole, razvila *Chicago School* (čikaška šola), katere osrednja figura je v tistem času postal Milton Friedman. Kot vsi neoliberalci je Friedman zahteval skrčenje dejavnosti države na absolutni minimum. Njegov vplivni koncept *monetarizma* je bil od vsega začetka mišljen kot protiosnutek keynesianizmu. Zahteval je strogo regulacijo količine denarja za

8 Müller 2014b.

9 Müller 2014c, 2014d.

10 Klein 2012, str. 73–176.